

inkább mint „született nyelvünk oszlopa” érdemelte ki az általános megbecsülést és nem mint alkotó. A jobbára általa írt *Mindenes Gyűjtemény* egyik központi motívuma a nyelvkérdés. Nyelvi programjának legfontosabb mozzanata a magyar nyelv magyarországi helyzetének megszilárdítása mind a némettel, mind a latinnal szemben. Folyóiratának hasábjain (de más területen folytatott működésében is) ennek gyakorlati, technikai problémáit igyekeznek megoldani. Széleskörű munkájának egyik jelentős problémaköre a lesekabinétekkel kapcsolatos. A legszélesebb közönséggel *magyar* könyveket akar olvasztatni. Mindebből érthető, hogy a Magyarországon működő lesekabinétek közül *kizárólag a magyar* lesekabinéteket támogatja (MOSSÓTZI—INSTITORIST, MÜLLERT és a levélrészlet alapján szintén nemzeti célú NÉMETIT). A *Mindenes Gyűjtemény* egyik cikke mutatja, hogy PÉCZELINél ez *tudatos*:

„Valamíg jó és tehetős Hazafijak, Kalmárok, Könyköttők, vagy mások, ezt nagyobb Városainkban el nem kezdik, addig nehezen fog bódogulni Literaturánk: mert ha a' Német Könyv-árusokhoz bé-adattatnak is a' Magyar Könyvek, tsak nem úgy járnak ott, mint azok a' tévelygő falusi borjúk, a' kik Város gulyájába botorkáznak.”¹¹

A haladást 1789—1790-ben már a magyar lesekabinétek jelentik a némettel szemben. PÉCZELI József egyik történeti érdeme, hogy ezt gondolatilag felfogta, és a magyar lesekabinéteket gyakorlatilag is támogatta.

BIRÓ FERENC

Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához. FRRZ József *A nyomdászat-történet korszakai* c. tanulmányában¹ említi, hogy a XIX. században a nyomdászat általános fejlődésének terén „magyarok is közreműködtek... Sikertelenül a félreismert lángész, bonyhádi Kliegl József magyar testőrtiszt, mérnök, festőművész és feltaláló, aki már az 1840-es pozsonyi diétán bemutatta úttörő billentyűs szedőgépét, de támogatás hiányában sem ezt, sem egyéb akkor hallatlan találmányát (búvárhajó, sínlerakó vasút, hangjegyző gép stb.) nem tudta érvényesíteni. Negyven-ötven évvel később Amerikából kaptuk a linotype-ot meg a monotype-ct...”

PAP Jánosnak a Magyar Tudományos Akadémia technikatörténeti pályázatán dícséretet nyert és az *Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyvében* közzétett munkája² megkísérli, hogy az elmúlt mintegy százhusz év folyamán megjelent különböző megnyilatkozások és kutatásai alapján összefoglalja, ami Klieglről és találmányairól megtudható. Bevezetőben indokolja a „szükségyszerűséget”, amely a XIX. század első felében a történeti-társadalmi és gazdasági fejlődés során a nyomdaiparban sürgetően kívánta meg a szedés és szétrakás meggyorsítását, hogy kihasználhassa az új nyomási technikákat. Kliegl szedő- és osztógépéről nem jelent meg szerkezeti részleteket tartalmazó leírás — hiszen a feltalálót senki és semmi sem védte, nyeresége tehát a tanulmánynak, hogy közli néhány korabeli szedőgép fényképét és Kliegl gépének klaviatúráját egyetlen fennmaradt saját rajzán. Kliegl találmányainak sorsát nyomon követve inkább azok kifejlődésének adatai és visszhangjuk (s egyben a tanulmány bibliográfiája) egészíthető ki egykorú megnyilatkozásokkal, hogy még jobban érzékeltessük eszméinek úttörő voltát.

Kliegl unokaöccse (húgának fia) Kászonyi Dániel, Kossuth lelkes híve és ügynöke (az emigrációból hazatérve később, a nyolcvanas évek elején, a *Népszava* szerkesztője)

¹¹ *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 118—119. 1.

¹ Magy. Könyvszle. 1958 1—9. 1.

² Kézirat. Bp., 1958. 247—273. 1: *A nyomdászat magyar úttörője. Kliegl József és szedőgépe.*

még KLIEGL életében adta ki németül emlékezéseit.³ Többször említi nagybátyját, akit tehetséges költőnek és muzsikusnak, elég jó festőnek, ritka mechanikai zseninek és — túlságosan is becsületes embernek jellemez, aki két emberöltővel megelőzte korát és még többel a magyarországi viszonyokat. 1835. április 6-án emlékszik meg a szedőgépről, mellyel a szedő majd a felolvasás sebességét követheti; KLIEGL később maga közli, hogy 1834-ben szerkesztette gépének első mintáját, szegényesen, papírlemezből és fából.

Maga KLIEGL 1840-ben lép először a sajtóban a nyilvánosság elé. Először a Pesten megjelenő *Társalkodó* ad hírt (márc. 14-én)⁴ „A gyors betűszedő és betűosztó-műszer ügyében” arról, hogy „Nemzeti Casinónkba Pesten aláírás végett felszólítás érkezett magától az erőmű-feltalálótul, aki 300 részvénynek 10 ezüst forintjával történendő elkelése után mind a két gépfőállítást költségeit fődőztetve gondolja . . . a harmadik gép eladatásakor az addig csak kölcsönpénznek tekintett részvényértéket haladéktalanul visszafizetendi . . .” Ezután szinte egyidejűen (márc. 18, ill. 22. és 26.) hozza a *Társalkodó*⁵ és a *Honművész*⁶ KLIEGL saját cikkét: „Rajzterve a gyors betűszedő és osztóműszernek”, illetve „Programmja egy typographiai gyorszedő és szétrakó gépnek”. Közli, hogy felvilágosításai és találmányainak saját lakásán: „Pozsonyban Dombutca (Berglgasse), az academiái épület mögött, 135. sz. alatt, Iső emeletben” látható mintái már most „minden értelmes és elfogulatlan vizsgálót meggyőzendnek afelől, hogy feltalálójok azt, amit célba vett és ígér, kellő segedelem és gépeinek szükséges tökéletesítése mellett, a legmeglepőbb s a nyilvánosságra, literaturára, műveltségre s az ezektől függő összes társasági viszonyokra nézve rendkívül fontos mértékben valóban létesítendi is.” Összehasonlítási alapul egy 16 000 típusból álló cicero-ívet vesz: ennek szedésével akkor 15—20 órát, szétrakásával legalább 6 órát töltött a szedő, aki „napjában csak [!] 10 órát dolgozik”; a szedőgép akkori állapotában 3 óra alatt állíthat össze egy ívet, de ezt a gyorsaságot a gyakorlott szedő virtuozitása négyszer-ötször ennyire is emelheti; a szétrakógép naponta 2½ szedőt takarít meg, de tökéletesbítve többszörösen is dolgozhat és 5—10 szedő munkáját is elvégezheti.

„. . . Igen jól tudja a feltaláló, hogy mindez sokak előtt hihetetlennek, kivihetetlennek fog tetszeni; nem is lehet különben, míg az ember azon conceptiójában egyszerű, de részleteiben ezerfelé ágazó gépezetet, mely által e kivétel lehetséges, legalább főbb működésiben nem látta s az eredményekről saját tapasztalás után meg nem győződött. Részéről csak azt nyilvánítja még alulírt, hogy a könyvnyomtatásnak semmi föltételeit sem mellőzte el gépterveiben és számolásiban, s hogy e részben Haspe Buchdruckerkunstja szolgált vezérfonalául. Hat évi fáradságos és nem kevés áldozatokkal párosult munkájába került e közhasznú s előre felszámíthatatlan következésű terveinek annyira létesítése, mennyire azt mostani mintagépeiben mintegy korrajzban vagy puszta vázolatban láthatni . . . Hozzávető számolás szerint egy tökéletes, egyszerű szétrakó-gép kerülne a vevőnek 400, kettős ugyanolyan 5—600, hármas 6—700, négyes 7—800 pengő forintjába; egy egyszerű gyors-szedőgép pedig (mely 4féle nagyságú típusokat szed) mintegy 1500—2000 pgő ftjába . . . Úgyes kézművesek segítségével e [szétrakó] gép három hónap alatt teljesen előállíthatatnék . . .”

A kellő segítséghez, mint ismeretes, a Magyar Tudós Társaság pártoló jelentése⁷ sem segíti hozzá s így 1842. márciusában az osztógépnek csak részleges előrehaladásáról

³ *Ungarn's vier Zeitalter. Erlebnisse und Lebensansichten eines Mitspielers vor während und nach der ungarischen Revolution in Ungarn und im Auslande.* Leipzig, Verlag von Ch. E. Kollmann, 1868. 1—4. Bd. (Idézetek saját fordításomban. F. I.)

⁴ *Társalkodó.* 1840. márc. 14. 22. sz.

⁵ *Társalkodó.* 1840. márc. 18. 23. sz.

⁶ *Honművész.* 1840. márc. 22. 24. sz.; márc. 26. 25. sz.

⁷ *Magyar Tudós Társ. Évk. V. k. 1838—40.* Budán, 1842. 41. 1. Kisgyűlések: (1840. június 15-i ülés.)

tudósíthat,⁸ hiszen „a fát sem vághatni le egy csapással”. Pedig „legkisebb számítá-
szerint a nyereség naponként 12—16 ember, azaz szedő, kiknek díja évenként egyesleg,
ha többre nem, legalább 1000 v. ftra megy.” Ugyanekkor nyilatkozik Young
találmányáról:

„... Támadhatott ugyanis már azon gondolat, hogy miután Young angolhonban
egy szedőgépet csakugyan előállított, fölöslegessé vált az enyimnek elkészítését óhajtani
s eszközölni. . . Young felléptében semmi okot nem látok az én tervem szerinti szedőgép
készítésétől elállni; mert habár Young gépe az én rendszeremen alapult, mégsem bír
azon szerkezettel, amelyet én az enyémnek adandok. Dingler polytechnicai időszak-
irata szerint valószínű van ugyan a rendszer, de a gépnek könyvműhelybeli kívánt haszon-
vehetőségére még sok kívántatik. Egyéb folyóiratok is csak egyszerűen jelentik, működése
mibenlétének részletes ismertetése nélkül. Vajjon miért így? kérdezem. Youngnak
volt reáfordítható 60,000 ftja; ez adá meg neki az elsőséget. Ő, gazdag kézzel, rögtön
valósíthatá a rendszert, melynek első mintáját én szegény papírlemezéből és fából insége-
sen készítve 1834 óta a padláson hevertetem.”

(YOUNG és DELCAMBRE gépén szedték Londonban 1842-ben a *Family Herald*-ot⁹;
ennek szerkezetéről is csak a — KLEIEGLÉHEZ HASONLÓ — elv ismeretes, de kiszolgálásához
eleinte 7, s még sokkal később is 3 személy kellett, míg KLEIEGL osztógépét óramű-hajtásra
tervezi egy segéderő időnkénti igénybevételével és szedőgépénél is csak ugyanezen segéd-
erőre volna szükség egyetlen szedőn kívül.)

1847-ben — tehát hét évvel az akadémiai bizottság jelentése után, mely szerint
KLEIEGL gépei 160 000 forint kamatát hajtánák, a könyvkiadási költségeket egyharmadra
csökkentenék, s így a népoktatás és a hasznos eszmék terjesztésére korszakalkotó hatást
gyakorolnának — KÁSZONYI Dániel újból azon kesereg, hogy nagybátyja oly közhasznú
gépeivel „hiába próbálkozott itthon, hogy az érdeklődést irántuk felkeltse, munkáját
közönséges kézművesmunkának tekintették, a legtöbben fel sem fogták, de a könyv-
nyomtatók és még inkább a szedők ellenségei voltak. . .” Ugyanezen év augusztusában
a *Jelenkor* pozsonyi levelezője beszámol arról, hogy¹⁰

„két és fél év előtt a bold. nádor közbenjárására udvari biztosság [elnöke gr. Török
Bálint] a bécsi polytechnicum tanár Hönicg közbenjárásával megvizsgálta a gépek min-
tájának kísérleteit, akkor a király 6000 pft-ot rendelt magánpénztárából havi 200 részle-
tekben (ez fél év előtt megszűnt). Ebből a segélyből Kliegl az osztógépet nagyrészt át-
dolgozta, miután a betűk 36 foknyi hajlatnál is, alkalmasint galvanicus behatásnál
fogva, némelykor elkésni tapasztaltattak. Az osztógép jelenleg kész a betű szekrények
osztályosításáig, ami csak a betűmértéknek a szedőgép által feltételezett meghatározása
után teljesíthető. — A szedőgép az apró alphabet betűivel rendeltetésének már valósággal
megfelel. A rendszer már addig van kifejtve, miszerint billentyűkkel több betűk egyszerre
s így szótagok sőt egész szócskák egy billentéssel szedethetnek ki. Teljes haszna-
vehetőségére nincs egyéb hátra, mint hogy az a nagy alphabetre, pontozó jegyekre s
netán számokra is alkalmaztassék, mire nézve már az alkotó részek ki vannak dolgozva. . .
A gép jelen állapotában már kb. 5-6 szedőt pótol. . .”

de sajnos KLEIEGL „kiesett a divatból” és újból kétségbeejtő helyzetben van. . .

A szabadságharc bukásának örvénye elsodorta KLEIEGLnek azt az érvényesülési
lehetőségét is, amelynek eszméjét TÁNCICS Mihály vetette fel 1848 tavaszán a *Munkások
Ujságában*¹¹: amikor „kézművesek iskolájának” — politechnikumnak — létesítését
sürgeti ismételtén, akkor tanítóul KLEIEGL „művészünket” ajánlja oda, „hol hazánk gép
művészetét fogjuk megalapítani s nagyszerűvé kifejlesztetni”. Mert TÁNCICS szerint

⁸ *Regelő Pesti Divatlap*. 1842. ápr. 7. 28. sz.; ápr. 24. 33. sz. (Kiadja GARAY János.)
KLEIEGL tudósításai Pozsonyból, az első márc. 7-ről.

⁹ *Encyclopaedia Britannica* 11. kiad. 1911. 27. k. 545—6. l.

¹⁰ *Jelenkor*. 1847. aug. 8. 63. sz.

¹¹ *Munkások Ujsága*. 1848. máj. 21. 8. sz. 118. l.; jún. 4. 10. sz. 154. l.

KLIEGL „ezen művészeknek” — ti. a csudálatos műveket készítő mesterembereknek — „egyik legjelesebbike, kire Magyarország büszke lehet, mert oly műveket készít, melyekről senki egész Európában még nem is álmodott. E férfiúnak műveit más országok kormányai drága pénzen megfizették volna, magát is híták, hogy menjen hozzájuk, ahol csudálatos eszéért nagyra fogják becsülni, az élet szükségével nem kell küzdelem: de kebelében lángoló hazaszeretet ég, semmi áron nem hagyta ide kedves hazáját; inkább kész minden szűkölködést tűrni, csakhogy bámulandó műveivel nemzetünknek dicsőségére szolgáljon. — Holmi aprólékos alamizsnán kívül nem pártolák őt gazdagaink: de amit a gazdagok elmulasztottak, mi összes munkások ki fogjuk pótolni, mert mindenütt bebizonyul, hogy a munkásosztályokban rejlik az erő; ezek csekély fillérei, szorgalmuk, elszántságuk által kezdenek a világi nagy eseményeknek irányt adni.”

Az ifjúság is felbuzdult 1848-ban: a Nemzeti Kör utódának, az Egyenlőségi Társulatnak augusztus 13-i ülésén HORÁRIK indítványára elhatározták KLIEGL József szedőgéptalálmányának támogatását: új KLIEGL-könyvet akartak kiadni, sőt az aug. 20-i ülésen ezt a tervet időszakos kiadvánnyá óhajtották kifejleszteni „Egyenlőségi Lapok” címmel. ¹² E szép terv is semmivé lett . . .

A szedő- és osztógép korántsem egyedüli találmánya, de egész életét végigkísérő vezéreszméje és főműve KLIEGLnek. Többi találmánya is a KÁSZONYI által sokat ostromozott közállapotoknak, Magyarország társadalmi és gazdasági elmaradottságának, a minden haladást közönybe fullasztó arisztokrata uralomnak esett áldozatául. Említsük csak meg, hogy már 1835-ben közölte bűvárhajó-tervét közönyös arisztokratáink valamelyikével, de túlcsigázott képzelődéseivel elutasították: 1857-ben írja azután a *Vasárnapi Ujság*, hogy „tavál más nemzetbeliek roppant zajt ütöttek ilyen hajó próbatételével”. S emlékeztessünk arra, hogy vasúti találmányaival már 1845. dec. 20-án foglalkozik „Vaspályareform” címen NEY tollából az *Életképek*:¹³ közli, hogy a találmány vonatkozik a vaspálya építési módjára, a gőzmozdony alkotására, az utaskocsi átalakítására; az erőnek tetemes része, a költségeknek legalább fele megkíméltetik. — Mozdonya feleslegessé tette volna a roppant költségekkel járó talajjegyvetést, mert kis kanyarulatokban is járhat, hegynek le pedig 1 : 4-bezi meredekségben is képes bármely ponton és pillanatban megállni, nem kell 400 mázsás gőzkocsi, csak 150 mázsás, mert KLIEGL szerszáma a gőzkocsit a sínhez erősen odanyomja. Erről cikkezik a *Munkások Ujsága* is „Kell-e száz millió forint?” címen 1848. aug. 20-án¹⁴. Felhívja a figyelmet KLIEGL könyvére az egy-sínrendű vaspályáról, (ára egy tizes), azután — mint PETŐFI — elmondja, hogy KLIEGL kínálta e találmányát SZÉCHENYINEK, de az meg sem vizsgálta, majd így folytatja:

„Minden bolondbul csinálhatott a király nemes embert, száz ostoba nemesből száz gróft, mert az csak egy szavába került, de egy millió grófbul sem csinálhatott egyetlen föllelőt sem. Egy föllelő ritkább és drágább kincs és hasznosabb polgár mint ezer gróf. És mégis Klieglnek, a föllelőnek 100 milliót érő találmányát az a híres Szécsényi nemes csak nem pártolja, hanem meg sem vizsgálja, mert arra nincs pénz; de van ám pecsovicsokra, minő gróf Zicsi Ferenc!”

Ezután még 1857-ben is csak ott tartott az ügy, hogy DIENES Lajos a *Vasárnapi Ujságban*¹⁵ idézi KIEGLT, aki szerint mintegy 2000 ft költséggel szemmel látható meggyőződést lehetne szerezni vasúti találmányainak életrevalóságáról . . .

¹² DEZSÉNYI Béla: *A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hírlapi mozgalmaiban*. Irod. tört. Közl. 1953. 201. l.

¹³ *Életképek*. 1845. II. 25. sz. 805—807. l.

¹⁴ *Munkások Ujsága*. 1848. aug. 20. 23. sz. 330. l. TÓT Móric (TÁNCICS M.)

¹⁵ *Vasárnapi Ujság*. 1857. 5. sz. DIENES Lajos cikke KLIEGL József arcképével. — KLIEGLről egyebütt (a PAPP Jánosnál említettekén kívül): *Nyomdászati Lexikon*, szerk. BÍRÓ Miklós, KERTÉSZ Árpád, NOVÁK László. Bp., 1936. 137. l. SZINNYEI József: *Magyar*

KLIEGL József életrajzi adataihoz még hozzátehetjük, hogy 10 gyermeke közül hét nevelkedett fel, s korán előzvegyülvén, a négy kisebbet mintegy 1845-től legidősebb leánya, Laura (SCHULZ Róbertné) nevelte Pozsony megyei bérletén¹⁶. E leányánál élt később Bazinban KLIEGL 1861—62-ben, sőt feltehetőleg 1860-ban is.

FABÓ IRMA

Ki „A sánta ördög” első magyar fordítója? 1803-ban az EGGENBERGER-cég, mint „elmefuttató könyv”-et adta ki LE SAGE *Le Diable boiteux* c. regényének első magyar nyelvű fordítását *A sánta ördög* címmel, mely „az olvasást kedvellőknek Frantzia nyelvből Magyarra fordíttatott”. A címlap sem LE SAGE, sem a fordító nevét nem tünteti fel. A bevezetésben SCHÉDIUS Lajos (Pestenn, karátson hav. 15. nap. 1802.) azt írja, hogy a legjobb francia művek „közzé pedig méltán lehet számlálni ama nagy esztű és elmés Frantzia Irónak Le Sage gunyoló Románjait, úgymint: *Le Diable boiteux*, *Gilblas de Santillana*, *Gusman d’Alfarache*, *Estevanille Gonzales*, *le Bachelier de Salamanca*”. Majd megjegyzi, hogy „ezekből a’ Fordító Úr a’ Sánta ördögöt, kinek egész intézete ’s foglalatja a’ mostani világ’járását-is illeti, választotta, hogy azt Magyar öltözetben az olvasásban gyönyörködő közönség eleibe botsássa”. SCHÉDIUS megjegyzése a „Fordító Úr”-ról senkit sem hozott zavarba. PETRIK Géza []-ben ugyan, de SCHÉDIUS Lajost teszi meg a mű fordítójának.¹

SZINNYEI József már teljes határozottsággal SCHÉDIUSnak tulajdonítja a fordítást² („Le Sage munkája Schédius által fordítva”) és SCHÉDIUS műveinek gyűjteményes felsorolásába illeszti, mint annak 18. önálló tételét.³ S teszi ezt az a SZINNYEI, aki alig néhány évvel előbb, amikor a *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertóriumában* feldolgozta a *Zeitschrift von und für Ungarn* c. Pesten megjelenő folyóirat cikkanyagát, ha jól megnézi az egyes cikkeket, akkor a *Zeitschrift* 1803-ban megjelent IV. kötete 310. lapján olvashatta volna a következőket: „Die Uebersetzung, die wir dem durch mehrere Schriften schon rühmlich bekannten Hrn. Doktor Paul Rath verdanken.” Világos, hogy RÁTH Pál a fordító, akinek személyéről SZINNYEI nem tud közelebbit, tehát nyilvánvaló: PETRIK hibás adatát vette át kritika nélkül. SCHÉDIUS LAJOS életrajzírója nem említi a „fordítást”, de a könyv előszaváról sem tud, igaz, hogy hősével elsősorban mint „német—magyar kultúrközvetítő”-vel foglalkozik.⁴ Egyébként megjegyzendő, hogy a színész RÁTH Pálnak ilyen jellegű fordítását sem SZINNYEI *Magyar Írók*-ja sem ERŐDI Jenő *Magyar Színészeti Lexikon*-a nem ismeri.⁵

IFJ. KOZOCSA SÁNDOR

Írók élete és munkái. 6. k. Bp., 1899. PONORI THEWREWK József: *Magyarok születésnapjai.* Pozsony, 1846. 126. l. *Pest-Ofner Sonntagsblatt* 1856. 219. sz. *Blätter für Musik*, von Zellner, Wien 1856. 78. sz. *Presse*, Wien, 1856. 449. sz.

¹⁶ KÁSZONYI i, m. nyomán. — Egyébként KLIEGL önarcképe a Nagytétényi Kastélymúzeumban, KÖLCSEYt ábrázoló festménye pedig a Történeti Múzeumban található.

¹ *Magyarország Bibliographiája 1712—1860.* II. köt. Bp. 1890. 582. l.

² *Magyar Írók.* XII. köt. 340—341. h.

³ Az OSZK katalógusa is SCHÉDIUS Lajos fordításaként tartja nyilván!

⁴ DOROMBY Karola: *Schédius Lajos mint német—magyar kultúrközvetítő.* Bp. 1933, Pfeifer Ferdinánd. 116 l. [Német Philologiai Dolgozatok. LVI.]

⁵ KONT Ignác: *Bibliographie Française de Hongrie /1521—1910/* című művében /Paris 1913/ sem SCHÉDIUS Lajosnál, sem RÁTH Pálnál nem említi.